

HACI BEKTAŞ VELÎ'NİN DÜŞÜNCE SİSTEMİNİ OLUŞTURAN TARİHSEL SÜREÇ

Prof. Dr. Gıyasettin AYTAŞ

Hacı Bektaş Velî, bir gönül eri olmasının yanında, Ahmed Yesevî gibi büyük bir mutasavvıfın manevi ocağında İslamın hayat düsturlarını özümsemiş ve bu ocaktan aldığı ışığı etrafına yaymış ulu bir erendir. O, kişiliği ile Anadolu'nun inanç ve kültürel hayatına damgasını vurduğu gibi, onun adına izafeten zamanla teşekkül etmiş bulunan Bektaşîlik tarikatı ve teşkilatı da onun fikirlerinin ve manevi önderliğinin devam ettiricisi olmuştur. Bugün bile toplum hayatımızda hâlâ etkisini devam ettiren Hacı Bektaş Velî'de Allah aşkı ile insan sevgisi en yüksek noktaya ulaşmıştır. XIII. yüzyılda, insanların birbirinin kanını akıttığı bir dönemde, onun oluşturduğu bu düşünce sistemi uzlaşma ve barış ortamını sağlamıştır.

Hacı Bektaş Velî'nin düşünce sistemini oluşturan tarihsel süreci gözden geçirmeden, onu bütünüyle anlamak mümkün değildir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan gelişmeler, iki farklı görüşün doğmasına neden olmuştur. Hz. Ali'nin halifeliğini isteyenlerle, onun karşısında olanlar arasındaki ikilik İslam tarihinin en önemli meselelerinden biri olmuştur. Sürekli olarak muhalefette kalan Ehl-i Beyt ve taraftarları, Dört Halife Döneminden sonra iktidarı ele geçiren Emevi hanedanlarının baskı, zulüm ve kıyımına uğramışlardır.

Emevi hanedanlığının oluşturduğu Arap asabiyeti, Türkler tarafından hoş karşılanmamış, Türklerin İslamiyete girişleri önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Emevi Döneminde Horasan valiliğine atanan İbn. Kuteybe, Türkistan halkını çoluk çocuk demeden kılıçtan geçirmiş olması da Türk halkında Emevilere karşı derin bir kinin olmasına neden olmuştur.

Hz. Hüseyin'in ve Ehl-i Beyt taraftarlarının M. 681'de Kerbela'da katliama uğramaları üzerine, bu katliamdan kurtululardan büyük bir kısmı Türkistan'a göç ederler. Emeviler tarafından mağdur edilen Ehl-i Beyt taraftarları ile Türkler arasında büyük bir yakınlaşma olmuştur.

Emevi saltanatının sona ermesinden sonra başlayan Abbasi Döneminde İsfahanlı bir Türk köle iken satın alınıp yetiştirilen Ebu (Eba) Müslim Horasan'a gönderilir. Ebu (Eba) Müslim'in babası Horasanlı Esed, Ehl-i Beyt taraftarı olduğu için Haccac şehit etmiştir. Bu sırada üç yaşlarında olan Ebu Müslim'i ise Haccac tarafından gözlerine mil çekilen annesi

Kelime büyütmiştir. Abbasoğullarından İbrahim'in hizmetine giren Müslim, verdiği mücadele neticesinde babasını katleden Emevi hanedanını ortadan kaldırmayı başarmıştır.

Ebu Müslim, Horasan ve civarındaki bölgeleri iki kez dolaşarak Abbasoğullarının faziletlerini Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'e yakınlıklarını asıl hilafet sahibi olduklarını, ayrıca Emevilerin yaptığı zulümleri işledikleri cinayetleri ateşli konuşmalarıyla anlatarak Abbasoğullarından İbrahim'e halktan destek ister.

Abbasiler Döneminde Arap ordusunun safları arasına katılan Türkler arasında İslamiyet hızla yayılmaya başlar. Aynı yıllarda Türkistan'a giden tüccarlar, Ehl-i Beyt'ten bahsederek İslamiyetin Türkler arasında yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Türklerin Müslümanlığı kabul etmeleri belli bir zaman dilimine bağlı olarak gerçekleşmemiştir. Uzun bir zaman dilimine yayılan bu süreci doğru değerlendirmek gerekmektedir. Şehir merkezlerinde bütün şartlarıyla benimsenip yerine getirilen İslami yaşayış biçimi, göçebe toplulukları arasında ise gelenek ve göreneklerle özdeşleştirilerek benimsenmiştir. İslamiyetin Türkler arasında benimsenme tarihi olarak genellikle M. 960 gösterilir. Türk Hakanı Satuk Buğra Han'ın himayesinde 200 çadırlık bir Türkmen topluluğunun bu tarihte Müslüman olduğu bilinmektedir.

X. yüzyıldan itibaren Türkler arasında hızla yayılan İslam dini, Türk milletinin hayatında daha önce benimsedikleri inançlardan çok farklı bir etkiye neden olmuştur. Bu yayılmada ilmî ve ticari faaliyetler önemli rol oynamıştır. Medreselerde yetişen ilim ve tasavvuf erbabı dervişler, ticaret kervanları ile birlikte gezerek İslamiyetin esaslarını geniş kitlelere anlatmışlardır.

Türklerin İslamiyeti kabulünden önce "bilge, lider" gibi sıfatlara sahip olan inanç önderleri, İslamiyetle birlikte "eren" adını aldılar. Bu erenlerin başında yer alan Hoca Ahmed Yesevî, XII. yüzyılda Türkistan'da kurduğu Yesevîlik tarikatı ile başta Türkistan olmak üzere, Asya, Avrupa ve Afrika'ya kadar birçok bölgede etkili olmuştur. Sekizinci İmam Ali ibn-i Musa el-Rıza'dan icazet alan Yesevî, Yesi şehrinde birçok öğrenci yetiştirmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin etkisinde gelişimini sürdüren Türk tasavvuf geleneği, batıya doğru yönelerek Anadolu coğrafyasında meyvelerini vermeye başlamıştır. 1071 Malazgirt Zaferi, Türkmenlerin Anadolu'ya yönelişlerinde temel kırılma noktası olarak kabul edilir. Bu tarihten itibaren Anadolu'yu kesin olarak yurt edinen Türkler, aynı zamanda erenleriyle de gönül fethini gerçekleştirmişlerdir.

Türkmen dervişleri Anadolu'ya dört grup hâlinde gelmişlerdir. Bunlar,

1. Anadolu gazileri,
2. Anadolu ahileri,

3. Anadolu abdalları,

4. Anadolu bacılarıdır.

Bu dervişler, dinî önder olmanın yanında Türkmen topluluklarının iskân ve yerleşiminde de önemli rol oynamışlardır. Boy, oba, aşiret ve oymak şeklinde örgütlenen Türkmen erenleri, bir yönü ile sosyal, bir yönü ile de dinî lider konumunda olmuşlardır. Türk erenleri Anadolu’da dinî-sosyal hayatın belirleyicisi olmanın yanında, Türk nüfuzunun korunmasında ve Türk hâkimiyetinin temin edilmesinde de stratejik görevler üstlenmişlerdir. Anadolu’daki Türk siyasi ve askerî temsilcileri üzerinde güçlü nüfuz oluşturan Türkmen dede ve babaları, Türk idarecilerinin sevgi ve saygılarını da kazanmışlardır.

İnsana en yüce değeri veren Horasan erenleri, insancıl davranışları ve barış dolu, hoşgörülü, üstün kişilikli dünyaları ile sadece Türkler arasında değil, Müslüman olmayanlar üzerinde de etkili olmuşlardır. İnsanı sevmek; ona sevgiyle yaklaşmak, yaratanı sevmek ve ona muhabbetle yaklaşmak demektir. Gönül kırmayı, “iki cihanda bedbaht olmak”la eş tutan bu anlayışa bağlı olan Horasan erenleri, hoşgörü iklimini Anadolu’ya yayarak engin bir gönül deryası oluşturmuşlardır.

Anadolu topraklarında gelişen hoşgörünün kaynağını bulmak için, tarihin derinliklerine uzanmak, İslamın Orta Asya’da yayılışına, oradan XI. yüzyıla, Ahmed Yesevî’ye, Ahmed Yesevî’den Hacı Bektaş Veli’ye uzanan çizgide olgunlaşan öğretinin temellerini bilmek gerekmektedir.

Tarihleri boyunca farklı dinlere önyargıyla bakmamış olan Türkler, İslamla tanıştıktan sonra da bu anlayışlarını terk etmemişlerdir. Türklerin İslamiyetle tanışmadan önce sahip oldukları inanç sistemine ait bütün bu öğeler, İslam inancının benzer özellikleriyle kaynaşarak farklılıkların çatışma değil, kaynaşma aracı olarak kullanılabileceğini ortaya koyar.

Ahmed Yesevî ve onun öğrencileri, düşüncelerini ve inançlarını yayarken herkesin anlayabilecekleri bir dil ve anlatımı kullanarak büyük başarı elde etmişlerdir. Yüzyıllardır var olmaları ve bu varlıklarını sürdürmelerinin altında bu anlayış yatmaktadır. Hacı Bektaş Velî, bu anlayışın başta Anadolu olmak üzere, dünyanın birçok bölgesinde yayılmasını sağlamıştır.

Hacı Bektaş Velî’yi doğru anlamak için onun yaşadığı yüzyılın genel özelliklerine kısaca bakmak yararlı olacaktır. XIII. yüzyıldan itibaren Türkler akın akın batıya doğru yönelmişler ve bu yönelişin ilk öncüleri de dönemin alperenleri olmuşlardır. Eski Türklerde kahraman, bahadır, yiğit anlamına gelen alpik sıfatı, İslamiyetin kabul edilmesi ile birlikte ermiş, erişmiş, iyi yetişmiş, vasıl olmuş anlamına gelen erenlikle birleşerek yeni bir anlam kazanmıştır. Alperenler, bu özellikleri ile hem temsil ettikleri toplumun lideri hem de inanç

önderi olmuşlardır. Alperenler madde ve manada, cenk ve cesaretle, sevgi ve merhametle, insanlığa hizmeti ön planda tutarak destanlaşmışlardır.

IX. yüzyıldan itibaren İslamiyetin Türkler arasında benimsenmesinde alperen kimliği taşıyan önderlerin rolü olduğu bilinmektedir. Buhâra ve Semerkand'da yetişen bu dervişler, İslamiyeti yeni tanıyan göçebe Türk topluluklarına sevdirmede, onların dilini ve kültürünü kullanarak etkili olmuşlardır. Böylelikle de İslamiyet, Türkler arasında daha hızlı bir şekilde yayılmıştır.

Horasan alperenlerinin piri olarak kabul edilen Hoca Ahmed Yesevî, Türk kimliğini İslam kültürü ile harmanlayarak özel bir düşünce sisteminin öncüsü olmuştur. Düşüncelerini geniş kitlelerin anlayacağı Türkçe şiirler ile anlatan Yesevî, yetiştirdiği yüzlerce talebesiyle başta Anadolu olmak üzere, çok geniş bir coğrafyada ocaklar uyandırmıştır. Moğol istilası sırasında Anadolu'ya gelen Ahmed Yesevî'nin öğrencileri, büyük bir karmaşa ve korku içinde yaşayan insanlara umut olmuşlardır.

Bu dönemde, Türklerin bir güç olarak Hristiyan âleminin karşısına çıkması, onları korku ve telaşa sevk etmiş, kendi aralarında Haçlı birliğini oluşturarak Türklere karşı savaş açmışlardır. Haçlı Seferleri olarak adlandırılan bu savaşlar, Anadolu'da büyük siyasi ve sosyal çalkantılara neden olmuştur. XIII. yüzyıla gelindiğinde Anadolu, bir yandan siyasi çalkantılarla boğuşurken diğer yandan kültür faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemde, bir taraftan klâsik medrese anlayışına tabi bir anlayışı benimseyenler Arap ve Fars kültürünü yaymaya veya bu anlayışı hâkim kılmaya çalışırken diğer taraftan Türk dervişlerinin Horasan'dan getirdikleri samimi İslam anlayışını yaydıkları görülmektedir. Türklerin ikinci grubu daha çok benimsedikleri ve onların düşüncelerinden etkilendikleri görülmüştür. Türk dervişlerinin dile getirdikleri halk inanç ve kültürünün özünü ortaya koyan söyleyişleri, Türkler arasında daha büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Hacı Bektaş Velî bu dinamizmin kazanılmasında önemli bir rol üstlenmiş, Türk kimliğinin ve düşünce sisteminin önderlerinin başında yer almıştır.

Hayatı ve yetiştiği dönemle ilgili bilgilerin kimi zaman birbiriyle çeliştiği Hacı Bektaş Velî hakkında kaleme alınan eserlerin hemen tamamında iki ana başlığın yer aldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, onun söylencelere dayalı hayatı, diğeri de tarihsel kayıtlara bağlı olarak ele alınan geçmişi. Her iki kaydın da tartışmasız olarak ortaya koyduğu husus, onun Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş olmasıdır.

Hacı Bektaş Velî ile ilgili bizi aydınlatan kitaplar arasında Velâyetnâme gelmektedir. Bu eserin bize bildirdiğine göre, kendisi Horasan hükümdarı İbrâhimü's-Sânî Seyyid Muhammed'in oğludur. Kendisi Hoca Ahmed Yesevî'nin öğrencilerinden olan Lokman

Perende'nin yanında eğitim görür. Eğitimini tamamladıktan sonra Lokman Perende tarafından Anadolu'ya gönderilir. Lokman Perende'nin "*Müjde olsun ki Kutb'ül-aktâblık senindir; kırk yıl hükmün vardır. Şimdiye dek bizimdi, bundan sonra senindir. Biz bu yokluk yurdunda çok eğlenmeyiz, âhirete gideriz. Var, seni Rûm'a saldı, Sulucakarahöyük'ü sana yurt verdik, Rûm abdâllarına seni baş tâyin ettik.*" demesiyle, Hacı Bektaş, Anadolu'ya gelmek için yola çıkar.

Hacı Bektaş Velî, söylenceye göre Anadolu'ya barış ve hoşgörünün sembolü olarak güvercin donunda, Lokman Perende'nin attığı yanan dal parçasını takip ederek gelir. Kendisinden önce gelen Horasan erenleri, onu kıskanırlar ve engellemek için çeşitli tedbirler alırlar; ancak başarılı olamazlar. Çok kısa bir sürede halk tarafından tanınan Hacı Bektaş, etkisini her geçen gün artırır.

Hacı Bektaş Velî, Sulucakarahöyük'e yerleştikten sonra, eğitim faaliyetlerine de hız vermiştir. Söylenceye göre Hacı Bektaş, otuz altı bin halife yetiştirmiştir. Kendisi ahirete göçünce öğrencilerinden her biri, Hacı Bektaş Velî tarafından görevlendirildiği yere gittiler. Bunlardan bazıları şunlardır: *Cemâl Seyyid, Sarı İsmail, Hacım Sultan, Baba Resûl, Pîr-âb Sultan, Recep Seydi, Sultan Bahâeddin, Yahya Paşa, Barak Baba, Ali Baba, Saru Kadı, Atlas-puş Sultan, Dust-ı Hudâ ve Hızır Sâmit.*

Hacı Bektaş Velî'nin yaşamı gibi Hakk'a yürümesi de şöyle rivayet edilmektedir. Sarı İsmail'i çağırarak ona: "Sen benim has halifemsin, bugün perşembe, ben bugün ahirete göçeceğim. Göçünce kapıyı ört, dışarı çık. Çiledağı tarafını gözle, ordan bir boz atlı gelecek, yüzünde yeşil örtü olacak. Bu zat atını kapıda bırakıp içeri girecek, bana Yasin okuyacak. Attan inip selam verince selamını al, onu ağırla. Hülle donundan kefenimi getir, o beni yıkar. Beni yıkarken su dök, ona yardım et. Ceviz ağacından tabut yapar, beni tabuta koyun, ondan sonra beni gömün. Sakın onunla söyleşmeyin. Dünya hâli budur, gelen gider. Sen de hizmet et, sofraya yay. Himmet dilersen cömertlikte bulun. Benden kisvet giyen her mürit konuk istesin, konuğa hizmet etsin. Kimsenin yatan itini kaldırmamasın, kimseye karşı ululanmasın, hased etmesin. Ölümünden sonra bin koyunla, yüz sığır kurban et, bütün halkı çağır. Hizmet et, onları doyur. Yedinci ve kırkinci günü helva dağıt. Korkma, erin harcı eksilmez. Ne kadar muhib ve mürit varsa davet et, onları topla. Öğüt ver, sakın ağlamasınlar. Bir halifem de Barak Baba'dır. Gerçek bir erdir, ona da söyleyin Karasi'ye varsın, Balıkesri'ye gidip orayı yurt etsin." der. Hacı Bektaş Velî bunları söyledikten sonra, Tanrı'ya niyazda bulundu. Peygamber'e salavat getirdi. Kendisi için Yasin okudu ve Hakk'a yürüdü. Sarı İsmail, vasiyet gereği Hünkâr'ın yüzünü hırkasıyla örttü. Halvetin kapısını çekip dışarı çıktı. Hünkâr'ın muhipleri ve müritleri, dört bir yandan gelerek ağlaştılar. Derken bir de baktılar ki, Çiledağı tarafından bir tozdur koptu. Bir anda yaklaştı, Hünkâr'ın dediği gibi bu zatın elinde

bir mızrak vardı. Yüzüne yeşil örtü örtmüştü. Altında da tarife uygun olarak boz bir at vardı. Erenlere, mürit ve muhiplere selam verdi. Selamını aldılar. Mızrağını yere dikti. Atından inerek doğruca halvete girdi. Kendisiyle beraber içeriye yalnız Sarı İsmail girdi. Kara Ahmed kapıda durdu. Kimseyi içeriye sokmadı. Sarı İsmail, su döktü, yüzü örtülü er yıkadı. Yanındaki hülle donlarını kefen yaptı. Tabuta koyup doğruca musallaya götürdüler. Boz atlı er imamlık etti, erenler de saf olup ona uydular. Cenaze namazı kılındı, götürüp mezara koydular. Boz atlı, erenlerle vedalaştıktan sonra atına atlayarak yürüdü. Sarı İsmail, “Acaba bu kim?” diye merak etti. Eğer Hızır ise görüştüğüm için tanımam lazımdır deyip ardından koştu, yüzü örtülü ere: “Namazını kıldığın, yüzünü gördüğün er hakkı için; kimsin, bildir bana.” dedi. Boz atlı er, Sarı İsmail'in yalvarmalarına dayanamadı ve örtüsünü açtı. Sarı İsmail'in karşısında duran, Hacı Bektaş Velî'nin kendisinden başkası değildi. Sarı İsmail atının ayağına düşüp yalvardı: “Lütfen erenler şahı! Otuz üç yıldır hizmetindeyim, kusurum var seni bilememişim, suçumu bağışla, dedi.” Hünkâr: “Er odur ki, ölmeden ölür, kendi cenazesini kendi yıkar. Sen de var buna gayret et.” dedikten sonra Çiledağı'na yönelip gözden kayboldu. Rivayete göre, Hacı Bektaş Velî vefat ettiğinde 63 yaşındaydı.

Hacı Bektaş Velî'nin söylenceler dışında tarihsel kimliği ile ilgili elde bulunan bilgilerin de yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Ondan bahseden eserlerin başında *Eflâkî Dede*'nin “Menâkıbu'l-Arifin” adlı eseri gelmektedir. Eflâkî, eserinde Hacı Bektaş Velî'nin Baba İshak'ın halîfesi olduğunu söyler. Taşköprülüzâde Ahmed ise onu I. Murad (1362-1389) devri bilginleri arasında sayar. Gelibolulu Âlî Bey ise, onun Orhan Bey (1326-1362) zamanında yaşadığını söyler. Tarihi kayıtlar genel olarak incelendiğinde Hacı Bektaş Velî'nin XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı anlaşılmaktadır.

Hacı Bektaş Velî'nin kendisine ait olduğu kabul edilen eserler sırasıyla şunlardır:

- 1- Kitâbü'l-Fevâ'id
- 2- Fâtiha Sûresi Tefsiri
- 3-Besmele Şerhi
- 4- Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye
- 5-Makalât

Bu eserlerle ilgili olarak her bir bölümde ayrı ayrı bilgi verileceğinden, burada eserlerin içerikleri ile ilgili ayrıntıya girmeyi gerekli görmemekteyiz.

Hacı Bektaş Velî'nin eserlerine genel olarak bakıldığında İslamın özünü esas alan bir anlayış ve algılayışa sahip olduğu görülmektedir. Bu eserler, dilimiz ve kültürümüz açısından

oldukça önemlidir. Hem Türk düşünce hayatının sistemleşmesinde hem de Anadolu'nun manevi dünyasında etkili olan bu eserler, etkisini günümüzde de göstermektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ahmet, Eflâkî (1963): Menâkıb-ı Arifin (çev. Tahsin Yazıcı), C:I, İstanbul.

Âşıkpaşa-Zâde, (1985): (Haz. Nihal Atsız), Âşıkpaşaoğlu Tarihi, Ankara.

Claude Cahen, (2001): İslamiyet, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

Ebûlgazi Bahadır Han, (Secere-i Terakime) Türklerin Soy Kütüğü, (Haz. Muharrem Ergin), Tercüman 1001 Temel Eser.

Hacı Bektâş-ı Velî (1986): Makâlât(Haz. Esad Coşan), Ankara.

Hacı Bektâş-ı Velî (1958): Velâyetnâme, Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî (Haz. Abdalbaki Gölpınarlı), İstanbul.

Hüseyin Hüsnü Radu, El Kitabı Eba Müslim, s. 5-6

Köprülü, Fuat (1081): “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar”, Ankara.

Taşköprülüzâde (1985): Eş-Şaka'iku'n-Numaniyye fi, Ulemâ-i Devleti'l-Osmaniyye (Neşr. Subhi Fırat), İstanbul.